

МІСТО ЯК ДИСКУРС

УДК 821.161.2.09

Т. Й. Бандура

ХУДОЖНЯ ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ТОПОСУ МІСТА В РОМАНІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО “ХМАРИ”

Феномен І. Нечуя-Левицького-пейзажиста завжди турбував творчу уяву літературної критики, породжуючи масу полемік щодо художньої майстерності великого митця. Довершено раціональною ми вважаємо думку О. Білецького: “Критика не раз твердила, ніби Нечуй-Левицький так і залишився назавжди локально-обмеженим у своїх пейзажах, ніби він виявився неспроможним вийти за межі свого Надросся. Це не так. Досить згадати “Миколу Джерю” з описами степових просторів, Чорного моря, зарисовки Києва та його околиць (у романі “Хмари”, в нарисах “Ніч на Дніпрі”, “Вечір на Володимирській горі” та ін.), українського Підлісся, карпатських гірських пейзажів, Одеси, Кишинєва” [1, с. 325]. Логічно послідовним у своєму висловленні постає критик, згадуючи про ідейно-тематичну роль топосу міста, села, ландшафтних особливостей у структурі твору І. Нечуя-Левицького. Регіонально-локальні пейзажні картини автора, художньо поетизований ландшафт конкретної околиці набуває в його інтерпретації знаковості національно просторового топосу.

Поза увагою дослідників залишалася визначально ціннісною для пейзажно-просторової та поетикальної системи письменника міфологема міста Києва, котра моделюючи гармонійність і красу світу, стверджуючи віталістичну концепцію буття у творчому доробку митця, виступає водночас яскравим презентантом світоглядних архетипів українського народу. Аналіз тексту роману “Хмари” дає підґрунтя для комплексного трактування топосу Києва і як ментального архетипу з виразною історіософської домінантою. Тенденційністю в романі Нечуя-Левицького позначена вага іпостась міста як часопросторової екзистенції національного буття, актуалізована через націософські підтексти. Але найвиразніше контекст творів письменника розкриває поетичний комплекс “місто” через призму естетичності, вивільняючи потенційну концентрацію краси міста в слові, створюючи емоційно-настрійний і чуттєво-енергетичний художній образ Києва.

Хронотоп міста у творах письменника включає як реально географічний, так і символічний зміст. “Українська природа в сліпучо-яскравих барвах показана Гоголем, здавна була предметом захопленого славослов'я мандрівників, але вперше в особі Нечуя-Левицького вона знайшла спостерігача-живописця, у якого захоплення не заважало топографічній точності“ [2, с. 79], – характеризує Левицького як

пейзажиста Н. Крутікова. Його спостереження стосуються і художньої рецепції міського ландшафту у всій його багатокomпонентності і семантичній поліфонічності. Проза митця засвідчує гармонійний синтез достовірності опису ландшафтних реалій з яскраво вираженим тяжінням до поетичної акцентуації краси географічного простору.

Більшість дослідників творчості письменника (І. Франко, О. Білецький, Н. Крутікова, Л. Ставицька, М. Походзіло, В. Власенко та ін.) відзначають його потяг до естетичного осягнення світу і відтворення його краси у художньому тексті. Зокрема, дослідник В. Власенко наголошує: “Нас не може не захоплювати глибока любов письменника до краси [...] до живої краси, що розлита в природі, виявляється в людях, у народній творчості, у великих творіннях мистецтва” [3, с. 114]. Авторське осмислення топосу міста як естетичного феномену і художньо-поетична презентація його естетичної феноменальності найяскравіше виявляє себе у романі “Хмари” І. Нечуя-Левицького.

Метою даної розвідки є комплексний аналіз топосу міста, його художньої функціональності, синкретичного естетизму в структурі наративу роману І. Нечуя-Левицького “Хмари”.

У художньому світі одного з кращих романів І. Нечуя-Левицького опoетизовано окремі пейзажні деталі міста, так звані локуси (храми, Дніпро, київські вулиці, парки і т. ін.), а також подані цілісні, розлогі пейзажно-урбаністичні полотна. Художньо-естетична цінність відчуттєвих образів реальності, візуальних образів міської природи в письменника породжена таким розумінням прекрасного, в якому немає відчуження, а домінує захоплення і подив. На початку твору, показуючи мандрівку семінаристів до Києва, автор художньо занурюється у творення міського пейзажу: “З чорного чернігівського бору вони вийшли на низький берег Дніпра. Перед ними за Дніпром з’явилась чарівнича, невимовно чудова панорама Києва. На високих горах скрізь стояли церкви, дзвіниці, неначе свічі палали проти ясного сонця золотими верхами. Саме проти їх стояла лавра, обведена білими високими мурованими стінами та будинками, й лисніла золотими верхами й хрестами, наче букет золотих квіток. Коло лаври ховались у долинах між горами печери з своїми церквами, між хмарами садків та винограду. А там далі, на північ, на високому шпилі стояла церква св. Андрея, вирізуючись всіма лініями на синьому небі: коло неї Михайлівське, Софія, Десятинна... Поділ, вганяючись рогом в Дніпро, неначе плавав на синій, прозорій воді з своїми церквами й будинками. Всі гори були ніби зумисне завітчані зеленими садками й букетами золотоверхих церков, їх завітчала давня невмираюча українська історія, неначе рукою якогось великого артиста...” [4, с. 8]. Урбаністичний пейзаж репрезентує функцію хронотопу з елементами сакральної естетизації образу Києва. Коректно стверджує дослідниця Фоменко В. Г. про важливість урбаністичних мотивів: “Урбанізаційні процеси постійно інтерпретуються письменниками, в їх творах місто стає світом, а спосіб буття людини

відтворюється крізь призму міста” [5, с. 199]. Своєрідна градаційна сакралізація, представлена святими соборами міста, несе високу ідейно-тематичну значимість. Письменник захоплюється красою українського величного міста з багатовіковою історією. У відтворенні художнього локусу київських пагорбів Нечуй-Левицький використовує прийом антропоморфізації художнього простору, що дозволяє йому розвинути традиційну естетичну тенденцію одухотворення/оживлення міста: “Стоять київські гори непорушно, заглядають в синій Дніпро, як і споконвіку, несуть на собі пам’ятку про минувшість для того, хто схоче її розуміть, і ждуть не діждуться, поки знов вернеться до їх слава старого великого Києва, поки знов завітчають їх потомки давніх батьків свіжими квітками історії...” [4, с. 8]. Характер пейзажів І. Нечуя-Левицького, в тому числі і міських, тяжіє до так званого ідеального пейзажу або ж ідилічного. М. Епштейн підкреслював, що ідеальні ознаки пейзажу (м’який вітерець, що доносить приємні запахи, вічне джерело, яке вгамовує спрагу, квіти, котрі широким килимом застеляють землю, дерева та птахи, які співають на гіллі) створені для того, щоб повністю наповнювати і радувати всі людські відчуття [6, с. 132], а місто у творчості Нечуя-Левицького описане з високим зарядом емпатичності.

Прикметно те, що у романі “Хмари” митець значущу, сюжетотворчу функцію часто закріплює за міським пейзажем, який несе яскраву національну суть: “Раз над Києвом стояла чудова весняна ніч, що так надихувала духом поезії Гоголя й Пушкіна. Повний місяць дивився в синій, гладенький, як дзеркало, Дніпро. Небо було ясне й синє. На заході, над чорною смугою лісу й гір, небо блищало дуже пізнім рум’яним вечором. Було ясно, як удень. На Братській церкві можна було читати золоті написи на стінах. Повітря було тихе, запашне. Здається, не тіло, а сама душа ним дихала. На серці ставало легко, на душі – спокійно. Розум засипав перед великою красою природи, зате ж прокидалась фантазія навіть в черствій, твердій душі. Співуча душа виливалась піснею по-солов’їному, поетична душа марила тисячею пишних картин. Душа любляча любила гарячіше, душа безщасна заспокоювала своє замучене серце. Вся природа з небом і землею, з водою, квітками, лісами й горами здавалась однією піснею, однією гармонією” [4, с. 16]. Над містом віє духом оновлення, відродження, яке символізує весна, чиста, натхненна, пробуджуюча. І як наслідок – “нові люди” у суспільстві. Так урбаністичний пейзаж виконує ще й характеротворчу функцію. “Новий герой” Нечуя-Левицького Павло Радюк – різноплановий. Його мета – національна самоідентифікація, певним етапом якої є наближення до народу (одяг, звичаї, культура), залучення інтелігенції до селянської роботи, просвіта народу, без чого неможлива боротьба за його краще життя. Звідси й культурницька місія Радюка. Як бачимо, програма дій в “нового героя” є, хоча й дещо наївна, обмежена.

На відміну від українофіла Дашкевича з його кабінетним вивченням абстрактної “слов’янської душі”, Радюк намагається свої ідеї прикласти до практичного життя. Він організовує читання лекцій для народу, пропагує заборонену літературу (Ренан, Бюхнер, Фейербах, Прудон), популяризує “Кобзар”, записує українські народні пісні, має намір заснувати в Києві недільні та вечірні школи. Правда, Радюк іноді виявляє й безпорадність, обмеженість (“і од чого почати? і за що взятися?”), але у своїх пориваннях герой цільний: “В його душі була мета, – ясна й проста – народ й Україна...” [4, с. 149]. Радюк непохитно вірить, що визволення від національного й соціального гніту можна здобути поширенням знань, просвітою “Це одно і єдине джерело, звідкіль поллється світ на Україну: просвітність і наука” [4, с. 319].

Цікавим є художнє використання локусу Дніпра у Нечуя-Левицького в якості психологічної деталі – роздуму героя про своє майбутнє, пов’язане з рідним містом, Батьківщиною. “Надзвичайна широчінь та далечінь картини несамохіть зворушила високі почування в серці, світлі ідеали в мрійній молодій душі. Думи та мрії замиготіли, неначе одлиск майського проміння на тихому, гладенькому Дніпрі.

“Простір без кінця, без краю, весь засипаний наче золотом, оповитий в легесенький майський вранішній туманець та опара з води! Й кінця йому не видно! І краю не знать під блакитним майським небом! І нічого ясного, добре омежованого не вхопить в тому мряковитому просторі моє око. Невже й таке людське життя та й моє молоде життя в budouщому часі? І сам добре його не вгадаю й не постережу. Як бажає серце прикласти до живого життя мої гуманні золоті мрії, справдить мої високі ідеали! Сипнув би на весь світ рясно та рясно думками, мріями, добром та щастям, як сипле оце золоте тепле сонце рясним золотим промінням на розлогі луки, на Дніпро”.

І гострі темні очі його неначе пригасли, неначе припали росою, стали вогкі, мрійні й добрі” [4, с. 281]. Автор облагороджує помисли, рух думки Радюка засобом естетизації художнього простору, відбувається сакралізація топосу міста на рівні ідеї твору, концепції героя та світоглядної позиції І.Нечуя-Левицького. Справедливо зауважила літературознавець С. Павличко: “Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і героя” [7, с. 136]. Київ у письменника стає співмірним із країною. Вони становлять своєрідну багатовимірну сферу, окреслену не тільки географічно-ландшафтним контуром. В полі її тяжіння перебувають важливі національні, етнопсихологічні та ментальні інтенції; мова йде не стільки про “генетичний” зв’язок з містом, як про геоетнічну вкоріненість у рідну місцевість, що в українській літературі відкривається колосальним художньо-націософським міським дискурсом.

Отже, в романі Нечуя-Левицького “Хмари” топос міста, традиційно оприявлений у пейзажних описах, образах і замальовках, часто перебирає на себе основні функції наративу: сюжетотворчу, ідейно-

тематичну, характеротворчу, психологічну і т. д., які виходять за межі виключно пейзажних. Комплексний аналіз топосу міста у творчому доробку митця засвідчує тяжіння до глибокої психологізації та естетизації навколишнього середовища в художньому часопросторовому континуумі твору. Власне, у цьому полягає універсальність пейзажу у творі як компоненту оповіді: в індивідуально-авторському поетикальному арсеналі І. Нечуя-Левицького за пейзажними картинами, міськими образами чи штрихами, розкодуються імпліцитні смисли й підтексти, почасти дуже важливі у структурі тексту.

Список використаної літератури

- 1. Білецький О.** Іван Семенович Левицький (Нечуй) / О. І. Білецький // Зібрання творів в 5-ти томах. – К.: Наукова думка, 1965. – Т. 2. – 672с.
- 2. Крутікова Н.** Творчість І. С. Нечуя-Левицького / Н. Є. Крутікова. – К: Вид-во Академії наук УРСР, 1961. – 247 с.
- 3. Власенко В.** Художня майстерність І. С. Нечуя-Левицького / В. О. Власенко. – К: Радянська школа, 1989. – 183 с.
- 4. Нечуй-Левицький І.** Хмари / І.С. Нечуй-Левицький. – К: Дніпро, 2004. – 335 с.
- 5. Фоменко В.** Своєрідність зображення взаємодії людини та урбанізованого соціуму в українській художній прозі / В. Г. Фоменко // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей. – Бердянськ: Вид-во БДПУ, 2010. – Випуск ХХІІІ: Лінгвістика і літературознавство. – С. 192 – 202.
- 6. Эпштейн М.** “Природа, мир, тайник вселенной...”: Система пейзажных образов в русской поэзии. / М. Н. Эпштейн. М.: Высшая школа, 1990. – 303 с.
- 7. Павличко С.** Теорія літератури / С. Д. Павличко. К.: Основи, 2002. – 679 с.

Бандура Т. Й. Художня функціональність топосу міста в романі І. Нечуя-Левицького “Хмари”

У статті на основі аналізу роману І. Нечуя-Левицького “Хмари” з'ясовується художньо-естетична концепція топосу міста, виявляється його нарративна функціональність.

Ключові слова: топос, нарратив, естетизація, сакральність.

Бандура Т. И. Художественная функциональность топоса города в романе И. Нечуя-Левицкого “Тучи”

В статье анализируется художественно-эстетическая концепция топоса города в романе И. Нечуя-Левицкого “Тучи”. исследуется его нарративная функциональность.

Ключевые слова: топос, нарратив, эстетизация, сакральность.

Bandura T. Y. Art Functionality of Topos of the City in the Novel I. Neshuya-Levytsky "Clouds"

Of the article analyses the artistic-aesthetic concept of topos of the city in the novel I. Neshuya-Levytsky "Clouds", explores the narrative functionality.

Key words: topos, narrative, aesthetic, sacralization.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Веретейченко І. А.

УДК 82.09

І. А. Веретейченко

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ МІСТА

Однією з особливостей сучасної урбаністики є очевидне посилення в ній культурологічного мислення. Феномен культури набуває в новому контексті онтологічного звучання, оскільки місто є не лише природно-технічним комплексом, складовою частиною ландшафтної сфери, перетвореної зусиллями багатьох поколінь, а й своєрідною формою співжиття людей, центром "культурного тяжіння". Особливе соціальне та просторове середовище міста формує своєрідну міську культуру.

Культурологічний аналіз міста дистанціюється від технократичного погляду на місто та розглядає міське середовище з точки зору того, як воно впливає на саморозвиток особистості, шукає форми соціокультурного буття, що відповідають гідності людини. Дослідження внутрішніх смислів культури, засвоєння багатоманітної культурної спадщини, знайомство з внутрішньою структурою культури того чи іншого міста, осмислення ритмів його історичного буття та перспектив майбутнього зробили проблему співвідношення історії та культури однією з актуальних в урбаністиці.

Сучасний стан дослідження історико-культурного простору міста, на нашу думку, "розчиняється" у різноманітному, але роз'єднаному знанні. Зусилля істориків, теоретиків архітектури, культурологів, інших фахівців з питань життєдіяльності міста недостатньо координуються. Структури академічних співтовариств за останні роки практично не змінилися. У той же час зовнішнє середовище існування відносно замкненого академічного співтовариства повільно, але неухильно змінюється: у точках дотику академічного мікрокосмосу зі світом зовнішнім виникають усе нові напруги.